

MOLIYAVIY-IQTISODIY MATNLARNI TARJIMASIDA EKSTRALINGVISTIK OMILLAR VA ULARNING TARJIMA JARAYONIGA TA'SIRI

Abdullayeva Shohida Norqulovna
O'zDJTU

Annotatsiya: Ushbu maqola moliyaviy-iqtisodiy matnlarning tarjimasida ekstralingvistik omillarning ahamiyatini tahlil qiladi. Huquqiy, iqtisodiy, madaniy va pragmatik moslashuv moliyaviy tarjimalarning aniqligi va samaradorligini ta'minlovchi asosiy omillar sifatida o'rganiladi. Shuningdek, xalqaro moliyaviy me'yorlar, terminologik ekvivalentlik va kommunikativ strategiyalar misollar asosida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ekstralingvistik omillar, moliyaviy tarjima, huquqiy moslashuv, terminologik ekvivalentlik, kommunikativ strategiya, madaniy tafovutlar, xalqaro moliyaviy me'yorlar.

Moliyaviy-iqtisodiy matnlarning tarjimasi jarayonida tilshunoslik va ekstralingvistik omillarning o'zaro bog'liqligi alohida ahamiyat kasb etadi. Tarjima faqat tilning semantik va grammatik qoidalarini qo'llash bilan cheklanib qolmay, balki matnning asl ma'nosini to'liq va aniq ifodalash uchun madaniy, ijtimoiy va kontekstual jihatlarni ham hisobga olishni talab qiladi. Bu jarayonda tarjimonning asosiy e'tibori matnni – manba tilidagi matnning ma'no va maqsadini saqlab qolish bilan birga, maqsad tilida (MT) auditoriyaga moslashtirishga qaratiladi. Aynan ekstralingvistik omillar, ya'ni madaniyat, iqtisodiy muhit, soha terminologiyasi va boshqa tilga oid bo'lmagan jihatlarning tarjima sifatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, tarjima jarayonining muvaffaqiyati nafaqat lingvistik kompetensiyaga, balki tarjimonning ekstralingvistik bilim va tajribasiga ham bog'liqdir.

N.K. Garbovskiyning ³⁸fikricha, asl matn "har qanday tarjima jarayonining asosi bo'lib, unda tarjimon tomonidan qayta talqin qilinishi kerak bo'lgan barcha zaruriy ma'lumotlar mujassamdir". Shuning uchun tarjimon matnni nafaqat belgilardan tashkil topgan predmet sifatida, balki muallif va o'quvchi o'rtasidagi muloqot vositasi sifatida ko'rib chiqishi zarur.

Bu yondashuv matnni ikki xil tahlil qilishni talab qiladi: biri lingvistik tahlil, ikkinchisi esa diskursiv tahlildir. Lingvistik omillar, masalan, leksik-semantik tuzilma va matn ritmi kabi jihatlarning tarjimon tomonidan matnni o'rganish jarayonida e'tiborga olinadi. Bunday omillar K. Nord³⁹ tomonidan "ichki tekstual omillar" (intratextual factors), A. Alman⁴⁰ esa "tekstga bog'liq cheklavlar" (text-driven constraints) deb atalgan (Nord, Alman, mos ravishda). Ekstralingvistik omillar, ya'ni "matndan tashqaridagi" omillar, kommunikatsiya jarayonining asosiy savollariga javob izlash orqali o'rganiladi. Bu savollarni G.D. Lasswell⁴¹ quyidagicha aniqlaydi: kim? nima deydi? qanday vosita orqali? kimga? qanday ta'sir bilan?. Ekstralingvistik omillarga muallif niyati, maqsadi, motivlari, auditoriya xususiyatlari, matn yaratilgan vaqt va joy, shuningdek, uni yetkazish usuli (og'zaki yoki yozma) kiradi.

Moliyaviy-iqtisodiy matnlarni tarjima qilish murakkab jarayon bo'lib, unda **lingvistik va ekstralingvistik omillarning uyg'unligi** tarjimaning mazmunan to'g'ri va kommunikativ jihatdan samarali bo'lishini ta'minlaydi. Lingvistik jihatlarning **leksik, sintaktik va semantik aniqlikni** qamrab olib, matn tuzilishi va terminologik mosligini belgilasa, ekstralingvistik

³⁸ Гарбовский Н. К. Теория перевода : учебник / Н. К. Гарбовский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2007. – с.230

³⁹ Nord Christiane. Text Analysis in Translation : Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation Oriented Text Analysis. Second edition. –Amsterdam. N. Y.: Rodopi, 2005. – 284 p.

⁴⁰ Almann Ali. Extra-linguistic Constraints & Parameters in the Translation Process : A Descriptive Study // World Journal of English Language. – Vol. 3. – № 3. –2013. – P. 27–36.

⁴¹ Lasswell Harold D. The Structure and Function of Communication in Society // 2007. – S. 215–228

omillar esa **madaniy, iqtisodiy, huquqiy, sotsiologik va pragmatik kontekst** bilan bog'liq bo'lib, matnning xalqaro standartlarga va maqsadli auditoriyaga mos kelishini ta'minlaydi.

Ekstralingvistik xususiyatlar tarjimaning to'g'ri talqin qilinishini, xalqaro standartlarga mosligini va maqsadli auditoriya tomonidan to'g'ri qabul qilinishini ta'minlovchi muhim omillardan biridir. Ekstralingvistik xususiyatlar lingvistik bo'lmagan elementlarni qamrab olib, **matnning iqtisodiy, huquqiy, madaniy, sotsiologik va kommunikativ kontekstlarini** o'z ichiga oladi. Bu jihatlar moliyaviy tarjima jarayonida semantik va pragmatik tafovutlarni aniqlash, terminlarning aniq ekvivalentini topish va matnni auditoriya ehtiyojlariga moslashtirish kabi muhim vazifalarni bajaradi.

Ekstralingvistik xususiyatlarning asosiy yo'nalishlari:

1. Moliyaviy-iqtisodiy va huquqiy kontekst. Moliyaviy matnlarning tarjimasida iqtisodiy tizimlar va huquqiy me'yorlarning milliy va xalqaro farqlari e'tiborga olinishi zarur. Bu, ayniqsa, xalqaro moliyaviy standartlar (IFRS, GAAP) va mahalliy tartibga solish normalari bo'yicha matnlarni tarjima qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Misol: *"According to SEC regulations, all publicly traded companies must disclose their financial statements quarterly."* Tarjimasi: *"AQSh Qimmatli qog'ozlar va birjalar komissiyasi (SEC) qoidalariga ko'ra, aksiyalari ommaviy muomalada bo'lgan kompaniyalar har chorakda moliyaviy hisobotlarini e'lon qilishlari shart."* Tahlil: SEC AQShga xos tartibga soluvchi organ bo'lib, agar matn boshqa mamlakatda foydalanilishi kerak bo'lsa, unga ekvivalent tashkilotni tanlash yoki umumlashtirib *"qimmatli qog'ozlar bo'yicha nazorat organi"* tarzida tarjima qilish lozim.

2. **Madaniy va mintaqaviy tafovutlar:** Moliyaviy terminlarning mintaqaviy farqlari borligi sababli, har bir til va madaniyatga mos keluvchi ekvivalent tanlash muhim. Ayrim moliyaviy tushunchalar yoki atamalar ba'zi mamlakatlarda mavjud bo'lmasa, ularni izohlash yoki mos alternativ topish talab qilinadi. Misol: *"Black Friday discounts significantly impact consumer behavior in the U.S."* Tarjimasi: *"AQShda 'Black Friday' chegirmalari iste'molchilar xatti-harakatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi."* Tahlil: *"Black Friday"* AQSh savdo madaniyatiga xos bo'lib, O'zbekistonda ushbu atama keng tushunilmasligi mumkin. Shu sababli, uni *"katta chegirma mavsumi"* yoki *"yirik savdo kuni"* kabi tushuntirish bilan ifodalash zarur.

Moliyaviy terminologiya va iqtisodiy tizimlar har bir mamlakatda farq qiladi, bu esa tarjima jarayonida mos ekvivalent topishni talab etadi. Misol:

"Black Friday discounts significantly impact consumer behavior in the U.S."

(global auditoriya uchun): *"AQShda 'Black Friday' chegirmalari iste'molchilar xatti-harakatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi."* (o'zbek auditoriyasi uchun moslashtirilgan tarjima): *"AQShda yirik chegirma mavsumi xaridorlarning xarid qilish odatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi."* *"Black Friday"* AQShda mashhur iqtisodiy hodisa bo'lsa-da, o'zbek auditoriyasi uchun to'liq tushunarli bo'lmasligi mumkin. Shu sababli, tarjimada ushbu tushunchaning izohlangan variantidan foydalanish maqsadga muvofiq.

3. **Sotsiologik xususiyatlar:** auditoriyaning bilim darajasi. Moliyaviy matnlar turli auditoriyalarga mo'ljallangan bo'lishi mumkin: mutaxassislar uchun tayyorlangan matnlarda texnik terminlar saqlanishi mumkin, umumiy auditoriya uchun esa tushunarli shaklda izohlash talab etiladi. Misol: *"Hedging is an essential strategy for mitigating currency risk in international trade."* Tarjimasi (mutaxassislar uchun): *"Hedjlash xalqaro savdoda valyuta xavfini kamaytirish uchun muhim strategiyadir."* (umumiy auditoriya uchun): *"Xalqaro savdoda valyuta kurslarining o'zgarishidan kelib chiqadigan xavfni kamaytirish uchun maxsus moliyaviy himoya strategiyalari qo'llaniladi."* Tahlil: Mutaxassislar uchun terminologik aniqlik muhim bo'lsa, umumiy auditoriya uchun izoh bilan ifodalash samaraliroq bo'ladi.

4. **Pragmatik moslashuv: kommunikativ ta'sirni saqlash.** Moliyaviy matnning tarjimasi uning pragmatik xususiyatlarini yo'qotmasligi kerak. Ya'ni, matn maqsadli auditoriya tomonidan qanday qabul qilinishini hisobga olish lozim.

Misol: *"We are thrilled to report record-high profits this quarter!"*

(so'zma-so'z tarjima, mos emas): *"Biz ushbu chorakda rekord darajadagi foydani e'lon qilishdan hayajondamiz!"* (pragmatik moslashuv bilan): *"Ushbu chorakda kompaniyamiz yuqori*

darajadagi foydaga erishganini mamnuniyat bilan e'lon qilamiz." Tahlil: Moliyaviy matnlar rasmiy uslubga ega bo'lgani sababli, "hayajondamiz" kabi iboralar mos kelmaydi. O'zbek tilida "mamnuniyat bilan e'lon qilamiz" kabi rasmiy ifodalardan foydalanish maqsadga muvofiq.

5. Xalqaro moliyaviy standartlar va huquqiy moslashuv. Xalqaro moliyaviy matnlarni tarjima qilishda IFRS, GAAP kabi standartlar va ularning maqsadli auditoriyadagi ekvivalentlarini to'g'ri tanlash zarur. Misol: *"The financial statements must comply with IFRS 15 revenue recognition standards."* Tarjimasi: *"Moliyaviy hisobotlar IFRS 15 daromadlarni e'tirof etish standartlariga muvofiq tayyorlanishi kerak."*

Tahlil: IFRS xalqaro moliyaviy standart bo'lib, u boshqa mamlakatlarda ham shu shaklda qoldirilishi mumkin. Shu bilan birga, *"daromadlarni e'tirof etish standarti"* iborasi aniq va tushunarli qilib tarjima qilingan.

Ekstralingvistik xususiyatlar moliyaviy matnlarni to'g'ri talqin qilish va maqsadli auditoriyaga moslash uchun zarur bo'lgan omillardir. Ushbu omillar hisobga olinmasa, tarjima noto'g'ri qabul qilinishi, mantiqiy bog'lanish yo'qolishi yoki pragmatik tafovutlar yuzaga kelishi mumkin. Moliyaviy matnlarning tarjimasi lingvistik moslik bilan cheklanmay, iqtisodiy va huquqiy farqlar, madaniy kontekst, auditoriyaning bilim darajasi va kommunikativ strategiyalarni ham hisobga olishni talab qiladi. Shu sababli, ekstralingvistik tahlil moliyaviy tarjimalarning aniq, izchil va kontekstual mosligini ta'minlaydigan muhim omil hisoblanadi.

Moliyaviy hujjatlar turli mamlakatlarning huquqiy va iqtisodiy tizimlariga asoslangan holda shakllanadi. Shu sababli, tarjimada xalqaro moliyaviy me'yorlar va milliy iqtisodiy model farqlarini hisobga olish talab etiladi. Misol:

"According to SEC regulations, all publicly traded companies must disclose their financial statements quarterly." *"AQSh Qimmatli qog'ozlar va birjalar komissiyasi (SEC) qoidalariga ko'ra, aksiyalari ommaviy muomalada bo'lgan kompaniyalar har chorakda moliyaviy hisobotlarini e'lon qilishlari shart."* Bu holatda,

"SEC regulations" — AQSh moliyaviy qonunchiligiga tegishli bo'lib, uni faqat *"SEC"* deb tarjima qilish noto'g'ri bo'lardi. Tarjimada uning to'liq nomi keltirilib, maqsadli auditoriya uchun aniqroq talqin berildi. Shuningdek, agar matn Yevropa auditoriyasiga mo'ljallangan bo'lsa, IFRS (International Financial Reporting Standards) tizimi haqida izoh kiritilishi lozim.

Moliyaviy-iqtisodiy matnlarning tarjimasida ekstralingvistik omillarning ahamiyati ilmiy tahlil qilindi. Bunday matnlarni tarjima qilishda faqat lingvistik omillarni emas, balki huquqiy me'yorlar, xalqaro moliyaviy standartlar, madaniy tafovutlar, sotsiolingvistik xususiyatlar va pragmatik moslashuvni hisobga olish muhimdir. Tarjima jarayonida kontekstual moslik, terminologik aniqlik va auditoriyaga moslashtirish tamoyillariga amal qilish tarjimaning sifatini oshiradi. Shunday qilib, moliyaviy matnlarni tarjima qilish interdisiplinar yondashuvni talab etuvchi jarayon bo'lib, lingvistik va ekstralingvistik faktorlarning uyg'unligi tarjimaning to'g'ri talqin qilinishini va uning xalqaro standartlarga mosligini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Гарбовский Н. К. Теория перевода : учебник / Н. К. Гарбовский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2007. – с.230
2. Nord Christiane. Text Analysis in Translation : Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation Oriented Text Analysis. Second edition. – Amsterdam. N. Y.: Rodopi, 2005. – 284 p.
3. Almanna Ali. Extra-linguistic Constraints & Parameters in the Translation Process : A Descriptive Study // World Journal of English Language. – Vol. 3. – № 3. –2013. – P. 27–36.
4. Lasswell Harold D. The Structure and Fucntion of Communication in Society // 2007. – S. 215–228